

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

XX ƏSR İNGİLİS ƏDƏBİYYATINDA BİOQRAFİYA JANRI

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Xəyalə Ağamirzə qızı İbrahimova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Şahin Həmid oğlu Xəlilli

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Nigar Vəliş qızı İsgəndərova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyli Əliheydər qızı Əliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Əzizə Qurban qızı Məmmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının

filologiya elmləri doktoru,
akademik

Kamal Mehdi oğlu Abdullayev

Dissertasiya şurasının elmi

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor

Cəlil Qərib oğlu Nağıyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İngilis xalqının ən görkəmli şairilərindən sayılan Kədməonun “Himn”indən sonra yüzilliklərin ədəbi ənənələrinin varisi kimi XX əsr ingilis ədəbiyyatı dünyaya Corc Bernard Şou (George Bernard Shaw, 1856-1950), Herbert Uels (Herbert Wells, 1866-1946), Con Qolsuorsi (John Galsworthy, 1867-1933), Ceyms Coys (James Joyce, 1882-1941), Virciniya Vulf (Virginia Woolf, 1882-1941), T.S.Eliot (Thomas Stearns Eliot, 1888-1965), Uilyam Qoldinq (William Golding, 1911-1993), Ayris Merdok (Iris Murdoch, 1919-1999), Dorris Lessinq (Dorris Lessing, 1919-2013), Con Faulz (John Fowles, 1926-2005), Harold Pinter (Harold Pinter, 1930-2008) kimi yazıçılar, şair və dramaturqlar bəxş etmişdir. Bu ədəbiyyat əsrin son onilliklərində humanitar bədii-düşüncədə tarixin yaddaşına yazılan çoxsaylı tendensiya və təmayüllər çevrəsində müasir qloballaşma prosesində milli özünüdərk problemini ehtiva etdi. Məhz bu baxımdan günümüzədək müasir ingilis postmodernist ədəbiyyatda həm tarixi, həm də bioqrafik roman janrı milli kimlik, o cümlədən “ingilisçilik”, eləcə də “britaniyaçılıq” konsepsiyasının axtarışında müəyyən nailiyyətləri ilə seçilir.

Ədəbiyyatşünas alim, prof. Qorxmaz Quliyev postmodern ədəbiyyatın yazıçılar qarşısında açdığı geniş imkanlara toxunaraq yazır: “...postmodernizm hər vaxt bəşər nəslinin bütün tarix boyu əldə etdiyi nailiyyətləri həzm-rəbədən keçirmək, özünüküləşdirmək iddiasından imtina etmişdir. Postmodernizm daim klassik dəyərlərə istinad edərək, onları yeni zəmində canlandırmağa çalışmışdır”.¹

XX yüzilliyin ikinci yarısından – postmodernizmin ədəbiyyatda öz mövqeyini təyin etdiyi zamandan etibarən bioqrafik roman janrı ədəbi dövriyyədə populyarlaşmağa başlamışdır. Bioqraf yazıçılardan Riçard Ellmann (Richard Ellmann, 1918-1987), Klair Tomalin (Claire Tomalin, 1933), Maykl Holroyd (Michael Holroyd, 1935), Riçard Holms (Richard Holmes, 1945), Cenni Uqlou (Jenny Uglow, 1947), Hermione Li (Hermione Lee, 1948), Roy Foster (Roy

¹ Quliyev, Q.H. Postmodernizm. / “Azərbaycan” jurn., – 2005. №9, – s.174

Foster, 1949) və başqaları XX əsr bioqrafik roman janrı ilə “həyat və yaradıcılıq” formasında dramatik, psixoloji birləşmənin özəlliyini bədii nəsrin imkanları zəminində ədəbi və elmi mühitin oxucuları ilə bölüşmüşlər.

İngilis dilində ilk bioqrafik əsər Tomas Morun 1513-cü ildə yazdığı ehtimal edilən “III Riçardın tarixi” (“History of Richard the Third”) adlı əsəri hesab edilir. Lakin bu əsər ilk dəfə 1543-cü ildə nəşr edilmişdir. 1998-ci ildə isə tanınmış ingilis yazıçısı Piter Akroyd (Peter Ackroyd, 1949) “Ser Tomas Mor” adlı bioqrafiya janrında yazdığı kitabını nəşr etdirmişdir. Beləliklə, çağdaş Britaniya ədəbiyyatında son onilliklərdə bioqrafiya janrında yazılan əsərlər üstünlük təşkil edir. Hər il təxminən 3500 sayda bioqrafiya janrında yazılmış nəsr əsərləri işıq üzü görür. Piter Akroyd bu yazıçılar sırasında öz dəst-xətti ilə daha böyük uğur qazanmışdır. Onun “Ezra Paund” (1980), “T.S.Eliot” (1984), “Çarlz Dikkens” (1990), “Uilyam Bleyk” (1995), “Ser Tomas Mor” (1998) adlı əsərləri bioqrafiya janrında yazılmış romanlardır. Bu baxımdan yazıçının yaradıcılığında xüsusi yer tutan bioqrafiya janrının spesifikasiyasının, əsərlərinin çağdaş ingilis ədəbiyyatında yerinin müəyyənləşdirilməsini və öyrənilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

“İngilis ədəbiyyatında bioqrafiya janrı” mövzusunun tədqiqi ötən əsrin son onilliklərində populyar janrda yazılmış əsərlər, xüsusilə Piter Akroydun romanları üzrə aparılır. Müasir bioqrafların tarixlə roman arasında “sərhədləri açan” bioqrafik əsərləri Qərbi Avropa alimlərinin ədəbi-elmi düşüncəsində ciddi mübahisələr yaratmış, janrın xüsusiyyətləri məsələsi müzakirə obyektinə çevrilmişdir.

Piter Akroydun bioqrafik roman janrında yazdığı əsərlər belə bir qənaəti söyləməyə imkan verir ki, Britaniya xalqlarının düşüncəsində fenomenal yazıçılar haqqında yazılmış bioqrafik əsərlərin rolu xüsusilə böyükdür. Bu baxımdan ingilis ədəbiyyatında bioqrafiya janrında yazılmış əsərlərin Qərbi Avropa, o cümlədən ingilis ədəbi tənqidi müstəvisində öyrənilib tədqiq edilməsi tədqiqat işinin aktuallığını şərtləndirir.

Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikrində dünya, o cümlədən ingilis ədəbiyyatının ayrı-ayrı problemlərinə həsr olunmuş mövzular XX əsr

ingilis ədəbiyyatında bioqrafiya janrının araşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etsə də, indiyə kimi qeyd etdiyimiz mövzu monoqrafik şəkildə tədqiq olunmamışdır. Lakin mövzunun bu və ya digər əlaqədar aspektləri kimi diqqəti cəlb edən araşdırmalar əhatəsində fransız yazıçısı A.Morua, Britaniya tədqiqatçısı L.Hermionenin, amerikalı tədqiqatçı D.Pristaş Kristine, rus tədqiqatçı alimlərindən A.V.Şubina, İ.V.Lipçanskaya, O.Y.Axmanov, azərbaycanlı araşdırıcı Y.Abdullayevanın araşdırmaları² ədəbi-elmi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmışdır. XX əsr postmodern ədəbiyyatının və bioqrafik roman janrının obyektinə çevrilmiş Culian Barnes, Ancela Karter, Con Faulz və Piter Akroyd yaradıcılığı çevrəsində ingilis ədəbiyyatının müxtəlif janrlar bazasında öyrənilməsi böyük elmi maraq doğurmuşdur. Lakin ədəbi-elmi auditoriya üçün müzakirəyə təqdim olunan “XX əsr ingilis ədəbiyyatında bioqrafiya janrı” adlı dissertasiya işində söhbət yalnız bu və ya digər yazıçının həyat və yaradıcılıq bioqrafiyasında baş vermiş hadisələrin, faktların müəyyənləşdirilməsi deyildir. Dissertasiya artıq ədəbi aləmdə klassik, yaxud bestseller kimi qəbul edilmiş bioqrafik roman janrında yazılmış əsərlərin əsas obrazlarının milli və ümumdünya ədəbiyyatı kontekstində rolunu, əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək baxımından dəyərli araşdırma hesab edilə bilər.

² Abdullayeva, Y.A. Qərbi Avropa ədəbiyyatında bioqrafik roman janrının işlənmə səciyyəsi // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat, – 2012. №2, – s.155-165; Axmanov, O.Yu. Жанровая стратегия детектива в творчестве Питера Акройда: / Дисс. кандидата филологических наук. / – Казань, 2011. – 161 с.; Липчанская, И.В. Образ Лондона в творчестве Питера Акройда: / Дисс. кандидата филологических наук / – Иваново, 2014. – 184 с.; Шубина, А.В. Проблема биографического жанра в творчестве Питера Акройда: / Дисс. кандидата филологических наук. / Санкт-Петербург, 2009. – 183 с.; Hermione, L. Biography: A Very Short Introduction. / L.Hermione. – The UK: Oxford University Press, – 2009. – 170 p.; Maurois, A. Aspects of Biography. / A.Maurois. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2014. – 200 p.; Pristash, D. Christine. Englishnesses: Traditional and Alternative. – Conceptions of English National Identity in Novels by Julian Barnes, Angela Carter, John Fowles and Jeanette Winterson: / A Diss. Submitted to the School of Graduate Studies and Research in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy. / – Indiana University of Pennsylvania, – August, 2011. – 246 p.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Piter Akroydun yaradıcılığında xüsusi yeri olan “Çoser. Qısa ömürlər”, “Şekspir: Bioqrafiya”, “Venesiya. Saf şəhər”, “Dikkens: açıq-aşkar həyatı və gizli ehtirası”, “Ulki Kollinz” adlı bioqrafik romanları təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini postmodern dövründə bioqrafik roman janrının Qərb, o cümlədən ingilis ədəbiyyatı tarixində yeri və rolu, ingilis yazıçısı Piter Akroydun bioqrafik romanlarının məxsusi özəllik və yeniliklərinin elmi aşkarlanması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi, ingilis ədəbiyyatında bioqrafiya janrında yazdığı əsərləri ilə yaxşı tanınan Piter Akroydun ədəbi yaradıcılığı əsasında elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr aparmaq, bioqrafiya janrının səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Bununla əlaqədar dissertasiyada aşağıdakı müddəaların yerinə yetirilməsini məqsəduyğun hesab edirik:

- XX əsr ədəbiyyatının postmodern ədəbi mərhələsində ingilis ədəbiyyatının yeni istiqamət və tendensiyalarını müəyyənləşdirmək;
- Bioqrafiya janrının yaranma tarixini, onun səciyyəvi xüsusiyyətlərinin elmi-nəzəri əsaslarını təyin etmək;
- İngilis ədəbiyyatında bioqrafik romanların əsaslarını, qayə və özəlliklərini elmi şəkildə açıqlamaq;
- Piter Akroydun bioqrafiya janrında yazdığı əsərlərinin əsas məqamlarını göstərmək, onun bu sahədə ədəbi fəaliyyətinin mühüm məqsəd və istiqamətlərini təqdim etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində milli və Qərb ədəbiyyatşünaslığında janrlar haqqında yazılmış araşdırmaların geniş planlı ənənələrinə əsaslanaraq bioqrafik roman janrının tədqiqi sahəsində bioqrafik, müqayisəli-tipoloji, struktur-semantik təhlil metodlarına istinad edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- XX əsrin son onilliklərində çoxçeşidli metodları özündə təcəssüm etdirən bioqrafik roman janrı çağdaş humanitar fikrin klassik sənət adamlarının bioqrafiyasını əhatəli şəkildə öyrənmək zəruriyyətindən yaranmışdır;

– “Çoser. Qısa ömürlər” və “Şekspir: Bioqrafiya” romanları ilə Piter Akroyd bioqrafiya roman janrının inkişafında yeni mərhələ yaratmışdır;

– Müəllif “Venesiya. Saf şəhər” bioqrafik romanında İngiltərə – Venesiya qarşılıqlı əlaqələri çərçivəsində Venesiyanın yeni konsepsiyasını təqdim etmişdir;

– “Dikkens: açıq-aşkar həyatı və gizli ehtirası”, “Uilki Kollinz” bioqrafik romanlarında, eləcə də Kraliça Viktoriya dövrünün vacib və aktual problemlərinə toxunulmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində XX əsr ingilis ədəbiyyatı tarixində bioqrafik roman janrının əhatəli və monoqrafik şəkildə öyrənilməsinə cəhd göstərilmiş, ədəbiyyat tarixində yaradıcı sənət adamlarının bədii bioqrafiyasının öyrənilməsinin və dəyərləndirilməsinin, həmçinin ədəbi-elmi ictimaiyyətə çatdırılmasının ədəbiyyatşünaslıq elmi qarşısında duran mühüm və əhəmiyyətli məsələ olduğu əsaslandırılmışdır.

Rus və Qərbi Avropa ədəbi-tənqidi fikri çərçivəsində dissertasiya işində bir sıra tədqiqatçıların əsərlərinə polemik münasibət göstərilmiş, araşdırmanın aparılmasında həmin tədqiqat işləri yüksək səviyyəli iş kimi qəbul edilməmişdir. Onu da qeyd etmək ki, dissertasiya işində iddiaçının irəli sürdüyü müddəalar və təhlilə cəlb etdiyi materiallar Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikrində yeni məsələ kimi diqqəti çəkir. Bu baxımdan Qərbi Avropa, o cümlədən ingilis ədəbiyyatında ədəbi ənənəyə çevrilən bioqrafik roman janrının özəllik və xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi Azərbaycanın Qərbi Avropa, eləcə də Böyük Britaniya xalqları ədəbiyyatı ilə dünyaya inteqrasiyanın mühüm vasitələrindən biri sayıla bilər. Tədqiqat işinin elmi yeniliyini əsaslandırın bu kimi cəhətlərlə yanaşı Azərbaycan ədəbi-elmi fikrində ingilis bioqrafik roman janrının ilk dəfə olaraq geniş araşdırılması dissertasiyanın elmi yeniliyini təmin edir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq monoqrafik təhlil bazasında XX əsr ingilis ədəbiyyatında bioqrafiya janrı Piter Akroydun bioqrafik romanları əsasında nəzərdən keçirilmiş və janra məxsus özəlliklər təhlil və şərh edilmiş, ümumiləşdirmələr aparılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünas-

lığında Piter Akroydun bioqrafik romanları əsasında yazılmış dissertasiya işinin nəticələri XX əsr Böyük Britaniya ədəbiyyatının tədrisi zamanı istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin mövzusu AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi Ədəbiyyatşünaslıq üzrə Problem Şurasının 30 aprel 2012-ci il tarixli 13 sayılı iclas protokolu ilə təsdiqlənmiş və Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Şurasına yenidən təsdiq olunmaq üçün tövsiyə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı iddiaçının məqalə, tezis və müddəaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi məcmuələrdə, eləcə də xarici ölkələrdə elmi məcmuə, jurnal və toplularda dərc edilmiş, Beynəlxalq və Respublika elmi konfranslarında etdiyi məruzələr çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 6 səhifə, I fəsil 40 səhifə, II fəsil 50 səhifə, III fəsil 53 səhifə, Nəticə hissəsi 3 səhifə olmaqla, işarə ilə ümumi həcmi 291 070 simvoldur.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın *Giriş* hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə səviyyəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti əsaslandırılır, tədqiqat işinin aprobasiyası və quruluşu haqqında elmi məlumat təqdim edilir.

Tədqiqat işinin birinci fəslı “*Müasir ingilis ədəbiyyatı və ədəbi janrlar*” adlanır. Fəslin “*Ədəbiyyatda yeni tendensiyalar və bioqrafik roman janrı*” yarım-fəslində XX əsr ingilis ədəbiyyatı tarixində daha çox diqqəti çəkən janrlar sırasında antiutopik roman,

casus romanı, detektiv roman, fentezi, ədəbi portret, bioqrafik roman və onlarla janrın təşəkkül tapdığını görmək mümkündür. Bədii nəsrin ədəbiyyatda tutduğu mövqe bu yüzillikdə xüsusilə diqqəti çəkir.

Müasir ingilis ədəbiyyatında ingilis milli kimliyi konsepsiyası Con Faulz (John Fowles, 1926-2005), Culian Barnes (Julian Barnes, 1946), Ceanette Uinterson (Jeanette Winterson, 1959) kimi yazıçıların romanlarında bədii ifadəsini tapmışdır. Con Faulzun “Daniel Martin” (“Daniel Martin”) və “Maqus” (“The Magus”), Culian Barnesin “İngiltərə, İngiltərə və Metrolənd” (“England, England and Metroland”), Ancela Karterin (Anjela Carther, 1940-1992) “Sirkdə gecələr və ağıllı uşaqlar” (“Nights at the Circus and Wise Children”) və başqalarının əsərləri dövrün ictimai nəbzini tutan sənət nümunələri kimi oxucu yaddaşına həkk olunmuşdur.

Postmodernizmin ədəbi termin kimi işlədilməsi 1980-ci illərin əvvəllərinə təsadüf edir. Daha çox Qərb cəmiyyətində və mədəniyyətində ədəbi-bədii modernizmdən sonra təşəkkül tapan postmodernlik (postmodernity) ən yüksək modernist proyekt kimi təxminən 1956-cı ildən özünü bəyan etmişdir. O ki, qaldı ilk postmodern əsərə, ədəbiyyatşünas alimlərin rəylərinə və araşdırmalarına əsasən onun müəllifinin 1969-cu ildə Nobel mükafatı laureatı, irland əsilli Britaniya yazıçısı Samyuel Bekket (Samuel Beckett, 1906-1989) olduğu söylənilir.

Postmodernizm dövrünün ümumi ədəbi cizgilərindən söhbət düşəndə bu kimi tendensiyalara, məsələn, parodiya (parody), bədii təqlid (pastiche), skeptisizm (scepticism), kinayə (irony), fatalizm (fatalism) “yuxarı” və “aşağı” mədəni alluziyaların qarışığının modernist pionerlər tərəfindən düşünüldüyü³ qeyd olunur.

Fikrimizcə, ədəbiyyat tarixinin ayrı-ayrı dövrlərində işlənən ədəbi janrların hər birinin özünəməxsus özəlliyi vardır. Sadəcə olaraq postmodern ədəbiyyatında bu janrlarda daha yeni mövzulara toxunulduğu və onlarda problemin bədii təsviri və həllinin müxtəlif zövqlü, çalarlı olduğunu söyləmək daha obyektiv olardı.

Tanınmış qadın sənət adamları haqqında bioqrafiyaların

³ Postmodernism. – The Oxford Companion to English Literature. / Ed. by Dinah Birch. Seventh Edition.– New York: Oxford University Press, – 2009. – p.797

yazılması XX yüzilliyin son on ilində populyarlaşmağa başlamışdır. 1992-ci ildə bioqraf və naşir Kolin Mətyu (Colin Matthew) tərəfindən əsas qoyulmuş “Milli Bioqrafiyanın Oksford Lüğəti” (“Oxford Dictionary of National Biography”) adlı çox nüfuzlu nəşrdə indi məşhur qadınlar barəsində bioqrafiyaların çapı oxucuların bioqrafiya janrına marağından xəbər verir. Adını çəkdiyimiz nəşr əslində ingilis bioqrafı və tənqidçisi Ser Lesli Stefenin (Sir Leslie Stephen, 1832-1904) 1885-1890-cı illərdə 26 cilddə nəşr etdiyi “Milli Bioqrafiya Lüğəti”nin (“Dictionary of National Biography”) gördüyü işlərin bir növ davamı hesab edilir.

XX əsrin sonlarının ruhi konsepsiyası kimi dəyərləndirilən postmodernizm keçmiş mənəvi dəyərlərə və mədəni irsə qayıdışı özünün əsas hədəfinə, yaxud istinad nöqtəsinə çevirmişdir. Bu baxımdan bioqrafik roman janrının məhz XX əsrin sonlarında “dirçəlişi” də elə postmodern ədəbiyyatın ən bariz mücəssəməsi sayıla bilər. Belə qənaətə gəlmək olar ki, postmodernizmin “xələfi” kimi çıxış edən bioqrafik roman janrı bu və ya digər sənət adamının yalnız həyatının və dünyagörüşünün deyil, eləcə də onun fəlsəfi və estetik dünyabaxışının, həyat fəlsəfəsinin bədii inikasını oxucu yaddaşına həkk edən inandırıcı “məktəb”dir.

“Bioqrafik romanlarda tarixin bərpası” adlı 2-ci yarımfəsildə göstərilir ki, bədii kitabların sürətli satışı göstərir ki, yazıçı həyatının bioqrafiyasına, eləcə də ədəbi portretlərə böyük oxucu marağı vardır və XIX əsrin ortalarından etibarən bioqrafik romanlar Qərbi Avropa ölkələrində geniş yayılmağa başlamışdır. Bununla yanaşı ədəbiyyatşünaslıq elmi sahəsində yeni bir qolun yarandığını söyləmək lazımdır. Bu, bioqrafik ədəbiyyatşünaslıq, yaxud tənqid adlanır. Tənqidçi Rəhim Əliyev yazır: *“Bioqrafik ədəbiyyatşünaslıq ilk dəfə olaraq ədəbi yaradıcılığı və yaradıcılıq psixologiyası elmini əlaqələndirərək ədəbiyyatın təhlilinə yönəltdi”*.⁴

İlk baxışdan bioqrafik janrda yazılan əsərin məzmun-mündəricəsi oxucu üçün o qədər də maraqlı görünməyə bilər. Lakin bu janrın özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır: bioqrafiya sadəcə olaraq yazıçı, şair, yaxud şəhər, çayın ... tarixinin və ya

⁴ Əliyev, R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. / R.Əliyev. – Bakı: Mütərcim, – 2008. – s.60

bioqrafiyasının xronoloji şəkildə qələmə alınması demək deyildir. Bu janrda yazılan əsərdə bioqrafın yaratdığı obrazı, hər şeydən əvvəl, bütün dövrlərdə yaşamaq hüququ qazanmış şəxsiyyətlərin, yaxud məşhur yer, çay, şəhər və kəndlərin elə sənət adamları qədər qazandığı böyük “şöhrət”in, əslində xalqın böyüklüyünü özündə təcəssüm etdirən toponimlərin qeyri-adiliyi ilə ölçülməlidir. Belə əsərlərin yazılması oxucuda istər-istəməz bioqrafik janra marağın artmasına səbəb olmuşdur.

Tomas Morun “III Riçardın tarixi” adlı əsəri (ilk dəfə 1543-cü ildə Riçard Krafstonun “Xronika”sında çap edilmiş, 1554-cü ildə Uilyam Rastell tərəfindən əsərin mükəmməl nəşri yaradılmışdır) birbaşa müəllifin müşahidələri ilə qələmə alınmış, Kral Riçardın bədii portreti çəkilmişdir. Doğrudur, “Kral III Riçard” tarixi faciəsini (əsr 1592-1593-cü illərdə tamaşaya qoyulmuş, 1597-ci ildə nəşr olunmuşdur) qələmə alan Uilyam Şekspirin “İngilis tarixi kralları” seriyası ilə çap olunmuş seçilmiş əsərlərində o, dramatik obraz kimi təqdim edilmişdir. Lakin Tomas Morun “III Riçardın tarixi” adlı bioqrafik əsəri ilə Uilyam Şekspirin “Kral III Riçard” adlı ingilis tarixi pyesi özündə “tarix” sözünü əks etdirsə də, onların hər ikisi janr etibarını ilə fərqlidir.

Britaniyada bioqrafiya janrının XIX əsrdə daha da inkişaf etdiyini və hətta çiçəklənmə dövrünü “yaşadığını” söyləmək mümkündür. Bu sahədə bioqrafların rolu və xidməti əvəzsizdir. Hallam Tennison, Con Lokhart, Con Forster, Anna Tekerey Ritx və digər bioqrafların Britaniya mədəniyyəti və ədəbiyyatının tanınmış şəxsiyyətləri haqqında yazdığı bioqrafik əsərləri müasir ingilis bioqrafiya ənənələrinin eksperimentləri kimi diqqəti çəkir.

Mədəniyyət və ədəbiyyat sahəsində Piter Akroyda daha böyük sənət uğuru gətirən onun bioqrafiya janrında çap etdirdiyi əsərləri olmuşdur. Müəllifin bioqrafik əsərləri dünya, o cümlədən Böyük Britaniyanın ədəbi-bədii düşüncə tarixində məşhur olan yazıçı və şairlər haqqında ən təfərrüatlı və oxucu ürəyinə yol tapan yüksək estetik zövq aşılayan nümunələr kimi ədəbi tənqidin də diqqətindən yayınmamışdır.

Beləliklə, zəngin ənənələri və əxlaqi dəyərləri ilə geniş oxucu auditoriyasının sevimli janrlarından birinə çevrilən bioqrafiya

janrında yazılmış əsərlərin müxtəlif dövrlərdə yaşayıb yaratmış məşhurların ictimai-fəlsəfi və bədii-estetik düşüncə tərzinə “ışıq tutan” mükəmməl sənət nümunəsi olduğunu söyləmək mümkündür. Bu isə, hər şeydən əvvəl, Britaniyanın keçdiyi ədəbi düşüncə tarixinin inkişafında bioqrafik janrda yazılmış əsərlərin çağdaş ədəbiyyatşünaslığın yeni tədqiqat prizmasından öyrənilib araşdırılmasına geniş imkanlar açır.

Piter Akroydun əsasən yazıçı, şair və dramaturqların həyatı, şəxsiyyəti barəsində yazdığı bioqrafik romanlarında onun nasir, bioqraf, tarixçi və ədəbiyyatşünas mövqeyi xüsusilə diqqəti çəkir. Hesab edirik ki, müasir bioqrafik romanların yeni tipini yaradan yazıçı-bioqraf öz ideya-estetik axtarışları ilə keçmişlə müasir dövrün vəhdətini yarada bilmişdir.

Bioqrafiyanın formalarını aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

- bioqrafik romanlar;
- bioqrafik filmlər;
- multimedia bioqrafiyası;
- CD-ROM və onlayn bioqrafiyaları;
- bioqrafiya-portretlər (bu növün yaradıcısı alman rəssamı Ralf Ueltzoeffferdir (Ralph Ueltzoefffer) və onun əsərinin 2001-ci ildə yaradıldığı göstərilir);
- bioqrafik tədqiqatlar.

Son illərdə aparılan sorğularda bütün bioqrafiyaların yalnız nəsr əsəri ilə məhdudlaşdırılması çox sual doğurur. Fikrimizcə, söhbət bədii ədəbiyyatdan gedirsə, bioqrafik romanın da nəsrə yazıldığı faktı bir daha onu təsdiq edir ki, müasir dövrümüzdə bəzən tədqiqatçıların mühakiməsinin təsdiqi üçün gətirdiyi arqumentlər bədii ədəbiyyatın ümumi səciyyəvi xüsusiyyətlərindən xeyli kənar da dayanır.

Dissertasiya işinin II fəslə **“Piter Akroydun bioqrafik romanları: tarixi gerçəklik və onun bədii təcəssümü”** adı ilə təqdim edilmişdir. **“Cefri Çoserin həyat və yaradıcılıq bioqrafiyasının bərpası”** adlı yarımfəsildə qeyd olunur ki, Piter Akroyd **“Çoser”** adlı bioqrafik romanında şair Cefri Çoserin həm həyat və yaradıcılığına, həm də onun könül dünyasına **“ışığı tutaraq”** elmi tarixi sənədlər, arxiv materialları əsasında sözünü söyləmiş,

dövrün tarixində və ədəbiyyatında bioqraf mühakiməsinin təsdiqini yaratmışdır.

Son vaxtlaradək nəşr olunmuş dərsliklərdə və ədəbiyyat ensiklopediyalarında Cefri Çoserin doğum tarixinin təxminən 1340-cı il olduğu qeyd olunur. Piter Akroyd kitabının “Londonlu” adlı I fəslində yazır: “Çoser *“bizim şəhər”* (“our city”) adlandırdığı məkanda böyüyüb başa çatdı və özünün əsl yerini tapdı. Oskar Uayldın (Oscar Wilde) ifadəsi ilə desək, Londonda kralların əyninə geydiyi tünd qırmızı uzun xələtin içində dünyaya göz açdı... Cefri Çoser bax belə dünya işığını gördü. Onun doğum tarixi dəqiq müəyyənləşdirilməmişdir, lakin bütün mövcud əldə edilə bilən sübut, dəlil haradasa bu tarixin 1341-1343-cü il arasında olduğunu göstərir”.⁵

Tədqiqatçı alim Şahin Xəlilli “Elm və həyat” jurnalında çap etdirdiyi “Çoserin Şərq motivləri” adlı məqaləsində Oksford Universitetinin professoru Nevil Koqhillin Cefri Çoserin Şərq bağlantısı haqqında mühakiməsini təqdim etmişdir: “*Kitabda* (“Kənterberi hekayələri”ndə – X.İ.) *təqdim edilən zəvvarların söylədikləri hekayələr bütün Avropadan, onların çoxusu isə Çoserin yaxın müasirlərinin əsərlərindən gəlir. Bu hekayələrin bəziləri isə daha uzaq ölkələrdən, antik yazıçılardan, Şərqdən gəlir...*”⁶

Beləliklə, Cefri Çoserin Şərq ölkələrinin mədəniyyətinə və ədəbiyyatına bağlılığı az olmamışdır. Qafqaz dağlarının, onlarla Şərq alimlərinin və Şərq deyimlərinin poetik təsvirinə dair bir sıra faktlar və elementlər bioqrafik romanda əksini tapsaydı, heç şübhəsiz ki, Piter Akroydun romanı daha maraqlı və oxunaqlı olardı.

“Kənterberi hekayələri”nin tərcüməçilərindən biri, yazıçı və tədqiqatçı alim İvan Kaşkin Cefri Çoserin hekayələrindəki tarixilik prinsipi məsələsinə toxunaraq yazırdı: “*Çoserin tarixilik prinsipinin belə bir təbiətində onda ardıcıl və hadisələrin birbaşa təsviri, yaxud da “Kənterberi hekayələri”ndə bilvasitə öz bədii əksini tapan həmin mürəkkəb və ziddiyyətli tarixi prosesin əsaslı təhlilini vermək əbəs bir şeydir. Lakin, bununla belə həmin hadisələr rüpora (aparıcı*

⁵ Ackroyd, P. Chaucer. Brief Lives. / P.Ackroyd. – London: Vintage Books, – 2005. – p.1-2

⁶ Xəlilli, Ş.H. Çoserin Şərq motivləri // “Elm və həyat” jurn., – 1999. № 3-4, – s.12.

vasitəyə) çevrilmişdir – burada onun (Cefri Çoserin – X.İ.) dövrünün adamlarının səsini özündə ehtiva edir və bir ayna kimi onların zahiri görünüşünü özündə əks etdirir. Biz bunu Çoserin müasirlərindən olan heç bir ingilis yazıçısında tapa bilmərik.

“Realizmin banisi” Çoser İngiltərənin böyük yollarında öz möcüzəli güzgüsünü gəzdirir və bu güzgü onun cazibəsinə düşən hər bir şeyi dəqiq və doğru əks etdirir.

Çoserin güzgüsündə tarixi kataklizmlər (kəskin, dağıdıcı çevrilişlər) əks olunmamışdır, yoxsa güzgü çatlayıb ədibin titrəyən əlləri üstünə düşərdi. Lakin lazımi dərəcədə hadisələr ona çox şeyləri təlqin etmişdir və bu güzgü o insanları əks etdirir ki, onların əlləri ilə tarix yaranmışdır”.⁷

Ədəbi-bədii sənətin varlığına hər hansı bir sənət adamının ürək çırpıntıları ilə yaratdığı əsərində, heç şübhəsiz ki, onun yaşadığı mühitin, sosial həyatın, bütövlükdə isə cəmiyyətin, xalqın tarixinin əks olunduğu həyat həqiqətidir. Cefri Çoserin yaşayıb yaratdığı dövrdə onun realist sənət dühasında tarixi öz əlləri ilə yarıdan xalqın ayrı-ayrı zümrələrinə mənsub olan insanların bənzərsiz portretlərinə rast gəlmək mümkündür.

Tədqiqatçı alim, prof. Ş.Xəlillinin “Cefri Çoserin Şərq dünyası” adlı araşdırmasında realist ingilis şairinin “Kənterberi hekayələri”nin materialları əsasında apardığı təhlillərin ümumi nəticəsində diqqəti çəkən bir məqam vardır. O yazır: *“C.Çoserin Şərq aləminə, Şərq elminə, Şərq alimlərinin əsərlərinə yaxından bələdliyini “Kənterberi hekayələri”ndə aydınlığı ilə görmək mümkündür. Əslən Buxaralı alim, filosof, həkim kimi bütün dünyada məşhur olan Buxaralı İbn Sina (980-1037), latınca adı Averroes, əsl adı İbn Rüşd Əbüd-Vahid Məhəmməd ibn Əhməd (1126-1198) olan ərəb filosofu və həkiminin, eləcə də başqalarının adlarına, əsərlərinə istinad edərək C.Çoser Şərq elminə, fəlsəfəsinə dair müəyyən təsəvvür və biliyi olduğunu sübut etmişdir”.⁸*

İngilis şairi Uilyam Şekspir kimi Cefri Çoserin Şərq tarixi,

⁷ Кашкин, И. Джеффри Чосер. – Чосер Джеффри. Кентерберийские рассказы. / Пер. с английского И.Кашкина и О.Румера. – М.: Правда, – 1988. – с.22-23

⁸ Xəlilli, Ş.H. Cefri Çoserin Şərq dünyası. // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurn., – 2006. №1(49), – s.89-90.

mədəniyyətinə bələdçiliyini təsdiq edən bu kimi misalların “Kəntərberi hekayələri”ndə öz ifadəsini tapdığını cəsarətlə söyləmək olar. Bu isə, hər şeydən əvvəl, sərhəd nə olduğunu bilməyən söz sənətinin Şərqdən Qərbə, yaxud Qərbdən Şərqə söyləmələr, ya da əlyazmaları vasitəsi ilə “köçürüldüyündən” xəbər verir.

“Şekspir: Bioqrafiya” romanında Şekspir obrazı” adlı 2-ci yarımfəsildə nəzərə çatdırılır ki, bir sıra tədqiqatçı alimlər haqlı olaraq mütəfəkkir ingilis dramaturqu və şairi Uilyam Şekspirin (William Shakespeare, 1564-1616) əsərlərinin onun “ən yaxşı bioqrafiyası” olduğunu söyləyirlər. Lakin Uilyam Şekspir poema və pyeslərində bioqrafiyasını əhatəli şəkildə qələmə almağa da, onun yaradıcılıq nümunələri bu böyük dramaturqun bioqrafiyasına aid bəzi mətləblərin öyrənilməsinə zəmin yaradır. Bu baxımdan Piter Akroydun “Vintage Books” nəşriyyatında çap etdirdiyi “Şekspir: Bioqrafiya” əsəri böyük maraq doğurur.

Uilyam Şekspirin bioqrafiyasının öyrənilməsinin əsasən XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf etdiyini söyləmək daha düzgün və əsaslı olardı. Edvard Daudenin “Şekspir: Onun zəka və sənətinin tənqidi araşdırılması” adlı monoqrafiyası (Edward Dowden’s “Shakespeare: A Critical Study of His Mind and Art”) ilk dəfə 1875-ci ildə nəşr olunmuşdur.

Uilyam Şekspir yaradıcılığı Azərbaycan ədəbi və mədəni həyatında mühüm rol oynamış, onun çoxsaylı pyesləri, poemaları və 154 soneti Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş, bir sıra monoqrafik araşdırmalar aparılmışdır. Mərhum dilçi və ədəbiyyatşünas alim İsmixan Rəhimovun Uilyam Şekspirin həyat və yaradıcılığının elmi sübutlarla öyrənilməsi və tədqiq olunması haqqında aşağıdakı mühakiməsi diqqəti cəlb edir. O yazır: *“XVII-XVIII əsrlərdə Şekspirin həyatı haqqında yazanların heç biri onun adı ilə bağlı əsərlərin stratfordlu Uilyam Şekspirə aid olduğuna şübhə etmirdilər”*.⁹

Piter Akroyd Uilyam Şekspir sənətini və dahiliyini nə qədər yüksək dəyərləndirsə də, onun teatr aləmində şöhrət qazanmış bir sıra yazarlarla şerikli pyeslərini yazdığını da açıqlamışdır. O, dahi

⁹ Rəhimov, İ. Dünyanı “lərzəyə gətirən” dahilərdən biri – Vilyam Şekspir. Seçilmiş əsərləri: [İki cildə]. / İ.Rəhimov. – Bakı: “Öndər Nəşriyyat”, – c. I. – 2004. – s.9

dramaturqun “Hər şey doğrudur” (“All is True”), eləcə də “İki müdrik qohum” (“The Two Noble Kinsmen”) adlı pyeslərini Con Fletçerlə (John Fletcher) birlikdə yazdığını ön plana çəkərək qeyd edir: *“Bununla belə heç bir şübhə yoxdur ki, “İki müdrik qohum” pyesi Uilyam Şekspirlə Con Fletçerin birgə əməkdaşlığının məhsuludur. Pyesin 1634-cü ildə kvorto formasında çap olunmuş birinci nəşrinin üz qabığında təsvir edilir ki, o (pyes) “Bləkfrayers truppası teatrında Əlahəzrət Kralın xidmətçiləri tərəfindən böyük alqışlarla təqdim edilmişdir. Öz dövrünün unudulmaz dəyərli sənətkarları: “Ser Con Fletçerlə Ser Uilyam Şekspir, Centlmen tərəfindən yazılmışdır”. Qeyd edək ki, Fletçerin adı sırada birinci qeyd olunmuşdur”*.¹⁰

Uilyam Şekspirin dahiliyindən söhbət gedəndə onunla əməkdaşlıq etmiş yazarların imzası, yaxud xidməti nədənsə arxa plana çəkilir. Lakin belə həqiqətlərdən yan keçmək olmaz. Uilyam Şekspirin dünya şöhrəti qazanmasında Con Fletçerin səy və istedadı ilə yaranan bir çox əsərlərdə onun nə qədər böyük rolu olduğunu etiraf etmək lazım gəlir.

Beləliklə, son onillikdə Uilyam Şekspirin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş tədqiqat və bioqrafik romanlar sırasında özünəməxsus yeri olan “Şekspir: Bioqrafiya” romanının ədəbiyyatşünaslıq elminin tədqiqat obyektinə çevrilməsi təsadüfi deyildir. Dünya, o cümlədən Azərbaycan oxucusunun ingilis dramaturqu və şairi haqqında öyrənmək arzusunda olduğu hər bir faktın, yaxud hadisənin əsərin məzmununa çevrilməsi, eləcə də ədəbi nəzəri fikrin bu haqda öz rəyini söyləməsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Piter Akroyd bioqrafik romanında tanınmış söz adamlarının, həm Uilyam Şekspirin müasirlərinin, həm də xələflərinin onun şəxsiyyəti, yaradıcılığının ayrı-ayrı elementləri haqqında söylənmiş fikir, mühakimələrindən məharətlə istifadə edərək onları mətnin ümumi kontekstinə uyğunlaşdırmışdır. Belə bir çevik və məntiqli arqumentlər romanın faktlar üzərində qurulduğuna və onun oxunaqlı olmasına meydan açmışdır. Bu baxımdan irland əsilli yazıçı və şair

¹⁰ Ackroyd, P. Shakespeare: The Biography. / P.Ackroyd. – London: Vintage Books, – 2005. – p.474

Ceyms Coysun (James Joyce, 1882-1941) Uilyam Şekspirin dram əsərləri haqqında lakonik deyimi xüsusilə diqqəti çəkir: “*Ceyms Coys qeyd edirdi ki, “ürəkdən və vətəndən didərgin salınmaq” (“banishment from the heart, banishment from home”) Şekspir dramlarının əsas motividir*”.¹¹

Dissertasiyanın III fəslı **“Bioqrafik romanlarda mif və reallığın vəhdəti”** adlandırılmışdır. **“Venesiya. Saf şəhər” romanında mif və tarixi reallıq**” adlı 1-ci yarımfəslində söylənir ki, “Venesiya. Saf şəhər” adlı bioqrafik romanında müəllif Venesiyanın tarixi, sosial və ədəbi gerçəkliyinin oxunaqlı və maraqlı üslubda yeni tipini yaratmışdır. Kitab on bir fəsildən ibarətdir. Həmin fəsilər aşağıdakı kimi sıralanmışdır: I. Dənizdən çıxan şəhər; II. Müqəddəs Markın şəhəri; III. Dövlətin gəmisı; IV. Kommersiya Respublikası; V. Ticarət imperiyası; VI. Vaxtsiz şəhər; VII. Yaşayan şəhər; VIII. Həyatın incəsənəti; IX. Müqəddəs şəhər; X. Tarixin kölgələri; XI. Əsətir şəhəri.

Hər fəslin sərlövhəsi bioqraf-yazıçının Venesiyanın müxtəlif sahələrini özündə ehtiva edir və hər fəslin materialı müəllif tərəfindən elmi və tarixi əsaslı sənədlər əsasında təqdim olunur.

Piter Akroydun “Venesiya. Saf şəhər” bioqrafik romanında ticari, siyasi, mədəni və ədəbi həyatın gizlin mətləbləri, olayları müəllifin təsvirində tarixin yaddaş faktı, sənədli arxiv materialları əsasında qurulduğundan oxucu romanın hər sətrində onu təəccübləndirən təsvir faktlarının reallığına inanır. Bioqraf yazıçının qeyd etdiyimiz romanında venesiyalıların qədim xalq yaradıcılığı örnəkləri bu baxımdan xüsusilə diqqəti çəkir. Piter Akroyd yazır: *“Venesiyada çoxsaylı poetik nümunələr yaradılmasa da, burada həddən çox mahnılara rast gəlmək olar. Şəhərin (Venesiyanın) xalq mahnılarında bununla belə digər xalq ənənələrindəki ən böyük ölümsüzlük hissələrinin ifadəsi ilə heç bir oxşarlığı yoxdur; bu mahnılarda nə təəssüf, nə də faciə vardır. Bu mahnılarda pafos və sentimentallıq meydan oxuyur... Sentimentallıq həqiqi insan duyğularının düşmənidir və o maskaların daha vacib və uğur*

¹¹ Ackroyd, P. Shakespeare: The Biography. / P.Ackroyd. – London: Vintage Books, – 2005. – p.104

qazandığı şəhərə bənzəyir... Bir zamanlar inanırdılar ki, şəhərlər xalq mahnılarını yaradıb pərvazlandıra bilməz – ona görə ki, belə mahnılar yalnız kənd yerlərində inkişaf etmişdi – lakin Venesiya belə bir pastoral mifi alt-üst etdi... Venesiyalıların “şirin və turş” yeməklərdən xoşu gəldiyi kimi, onların mahnıları da turşu və balın qarışığıdır”.¹²

Piter Akroydun mühakiməsindəki fakt və həqiqətlər bioqrafik romanda daha çox diqqəti cəlb edir və oxucunun gözləri qarşısında Venesiyanın xalq ənənələrinə söykənən mahnıların lirizmi, ana-övlad münasibətlərindən, şəhər həyatına xas folklor mahnılarının əsrarəngiz gözəlliyindən və ruhundan xəbər verir.

Piter Akroydun mətnində Şərq mədəniyyətinə, sənətinə maraq və vurğunluğunun orijinal ifadəsi xüsusilə diqqəti çəkir. İstər-istəməz oxucu auditoriyasına aydın olsun deyə həmin bədii parçanın tərcüməsini təqdim etməyi zəruri hesab edirik:

“Bəziləri onu (Venesiyanı), müqəddəs Markın Bazilikasını (Patriarxal baş kilsəsini) məscidin ən yaxşı modeli və dizayner marketi olan Rialto ilə Şərq məkanı hesab etmişlər. Buna görə də digər Avropa xalqları üçün bu şəhər belə şübhəli görünmüşdür. Bu şəhər öz iç dünyasında “özgə” məhrəmini birləşdirmişdir... “Əfsuslar, Venesiya irqi” deyə II Pius 1458-ci ildə yazırdı: “gör bir sən nə dərəcədə öz qədim imicini itirmisən! Türklərlə həddən ziyadə qaynayıb-qarışmağın səni “Məhəmməd şəriətinin adamları” ilə dostlaşdırıbdır. Laqunla (dənizdən ayrılmış kiçik göllə) üzbəüz dayanan hersoq sarayının fasadı öz ruhu ilə müsəlmansayağıdır... Ticarət yolları dəniz yolları ilə təşkil olunmuş karvanlar, hətta gəmi gildiyası (tacirlər, yaxud sənətkarlar birliyi) belə əslində müsəlmanlardan gəlmədir. Burada İslam sivilizasiyasına həqiqi bir rəğbət, heyranlıq olmuşdur və bu, Papa cah-calalına olan niifrətlə əlaqədar deyildi. Karpassionun (Carpaccio) rəsm əsərlərində, məsələn, Venesiya interyerlərinin Şərq üslublu əşyalarla bəzədildiyini görmək olar; Centile Bellininin “Müqəddəs Məryəm və

¹² Ackroyd, P. Venice. Pure City. / P.Ackroyd. – London: Vintage Books, – 2010. – p. 274-275

*taxta oturulmuş uşaq” şəklində Müqəddəs Məryəmin taxtı türk, yaxud namaz xalçası üzərində səliqə ilə yerləşdirilmişdir”.*¹³

Şərq, türk mədəni və ədəbi dünyasının ən çox tanınmış nümunələrini özündə ehtiva edən Venesiyanı müəyyən mənada Şərq dünyasının ötürücüsü də adlandırmaq olar. Dünya xalqlarının ən diqqəti çəkən sənət incilərinə biganə qalmayan Venesiyanın bədii portretini tamamlayan bu kimi cizgilər isə bioqrafik romanda yetərinə bioqrafik bədii əksini tapmışdır.

Venesiyalıların öz ədəbiyyatına gəlinəcə isə, bioqraf yazıcının dili ilə desək *“Əsrlər boyu tanınmış yazıçılar Venesiyaya gəlmişlər. Lakin bu şəhərin özünəməxsus çoxsaylı yazıçısı yetişməmişdir. Onun iki çox məşhur övladı Marko Polo (Marco Polo, 1254-1324) və Kazanovadır (Giacomo Casanova, 1725-1798), onların hər ikisi çox vacib olan memuarlar yazmışlar. Kazanova Venesiyanın möhtəşəmliyinin tarixinə maraqlı səhifələr ərməğan etmişdir”.*¹⁴

Azərbaycan – Venesiya əlaqələri tarixən iqtisadi və siyasi zəmin üzərində qurulmuşdur. Bir faktı xatırlatmaq yerinə düşər: Orta əsrlər salnaməçisi Marin Sanudovun (1466-1536) Azərbaycan Səfəvilər dövlətinə həsr etdiyi 42 cilddən ibarət olan “Gündəliklər”ində Şah İsmayıl Xətai dövrü haqqında məlumat və təsvirləri heç şübhəsiz ki, yuxarıda söylənilənlərə əlavələrdir. Həmin “Gündəliklər”in Romada Şərq İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən toplu halında redaktə edilən (B.S.Amoretti) və qorunub saxlanılan 571 səhifəlik Amoretti toplusu 937 sənədi əhatə edir.¹⁵ Lakin Azərbaycanın Venesiya ilə əlaqələri haqqında təqdim olunanlar bu bioqrafik romanda öz əksini tapmamışdır. Onu da əlavə etmək istərdik ki, Azərbaycanın Venesiya ilə ticarət və diplomatik əlaqələri Şah İsmayıl Xətəinin hakimiyyətə gəlişindən (1501) əvvəlki illəri də əhatə edir. Daha bir Venesiya diplomatı Konstantine Laskari 1499-1502-ci illər Venesiya – Türkiyə müharibələri ərəfəsində Azərbaycana səfər etmiş, 14 oktyabr 1502-ci il tarixində Venesiya

¹³ Ackroyd, P. Venice. Pure City. / P.Ackroyd. – London: Vintage Books, – 2010. – p.431-432

¹⁴ Göstərilən ədəbiyyat, – s.272

¹⁵ Azərbaycan tarixi ən qədim zamanlardan XX əsrədək. / Z.M.Bünyadovun və Y.B.Yusifovun redaktəsi ilə. – Bakı: Azərnəşr, c. I. – 1994. – s. 418

hökumətinə təqdim etdiyi hesabatda “türk mənşəli Səfəvi xalqı və Səfəvi əsgəri” haqqında məlumat vermişdir.

Bir sıra Qərbi Avropa ölkələri ilə aparılan iqtisadi, diplomatik münasibətlər Azərbaycanın mədəni və ədəbi həyatı haqqında bir çox əsərlərin həmin ölkələrin muzey və arxivlərinə daşınmasına da zəmin yaratmışdı. Məsələn, Təbriz bədii miniatür ustalarından ən məşhuru sayılan Sultan Məhəmmədin bir çox miniatürləri indi də London, Leypsiq və Venesiya muzeylərində qorunub saxlanılmaqdadır. Lakin bu, mədəni-ədəbi əlaqələr kontekstində ayrıca bir tədqiqat işinin mövzusuudur.

“Piter Akroydun romanlarında XIX əsr ingilis yazıçılarının bioqrafiyasının görünməyən tərəfləri” adlanan 2-ci yarımfəsildə qeyd olunur ki, Çarlz Dikkensin həyatının gizli və açıq təfərrüatları haqqında dərslük, elmi nəşrlərdə geniş məlumat və şərhlər demək olar ki, azlıq təşkil edir. Nədənsə keçmiş sovet ideologiyasının hökm sürdüyü dövrdə həm dünya, həm də keçmiş sovet yazıçı və şairlərinin gizli həyatına dair tənqidi materialın, yaxud bioqrafik məlumatların təfərrüatlarının ədəbi-elmi şərhinə qadağa qoyulmuşdu.

Piter Akroydun ilk dəfə 2002-ci ildə Londonda nəşr etdirdiyi “Dikkens: açıq-aşkar həyatı və gizli ehtirası” (“Dickens: Public Life and Private Passion”) adlı kitabı 2003-cü ildə Amerikada çap edilmişdir.

Piter Akroydun romanının I fəslində oxuyuruq: *“Sonralar o (Çarlz Dikkens – X.İ.) etiraf etmişdi ki, dünyaya aktyor kimi gəlmiş və hələ uşaq ikən bütün hərəkət və münasibəti ilə ara mahnıların bacarıqlı ifaçısı olmuşdur... O, məhz atasının ilk dəfə onu oxumağa və rəqs etməyə gətirdiyi meyxanalarda bacarığı və istedadı ilə pərvəriş tapdı... Uşaq ikən özünün oyuncaq teatrının sahibi oldu və elə o vaxtdan sonra dünyanın bir səhnə kimi görüntüsünü ürəyində yaşatdı. Mübahisə edib söyləyə bilərlər ki, onun bütün romanları bax elə həmin bu görüntüdən yaranıb: əlbəttə, onun öz şəxsi həyatı elə olduğu kimi bu səhnə alovunda intişar tapmışdır”*.¹⁶

19 yaşında ikən “Parlament güzgüsü” (“Mirror of Parliament”)

¹⁶ Ackroyd, P. Dickens: Public Life and Private Passion. / P.Ackroyd. – Published in the United States by Hydra Publishing, – 2003. – p.9

redaksiyasında işə başlayan Çarlz Dikkens öz dövrünün xaotik siyasətinə baş vurması olmuşdur. Kiçik yaşlarından işləmək məcburiyyətində qalan Britaniya uşaqlarının ağır, məşəqqətli həyatı və kasıblığın vahiməsi ömrü boyu xatirəsində yaşamışdır. Bütün bunlar Çarlz Dikkensin yazılarında realist bədii təsvirini tapmışdır.

Çarlz Dikkensin həyatındakı sevgi olaylarından söhbət açan Piter Akroyd ədibin bütün qəlbini təlatümə gətirən həyat yoldaşının bacısı Meri Hoqartın (Mary Hogarth) adını çəkir. Bioqraf bu gənc qızın çox qısa həyatının xronikasını oxucunun gözləri qarşısında canlandırmağa çalışmışdır. Bioqrafik romanın ən yaddaqalan cəhətlərindən biri Piter Akroydun kitabında mətnlərlə uyğunluq təşkil edən rəsm və foto şəkillərin verilməsidir. Kitabın 36-cı səhifəsində Meri Hoqartın rəsinin yuxarı hissəsində oxuyuruq: *“Katerinanın (Çarlz Dikkensin həyat yoldaşının – X.İ.) kiçik bacısı Meri bu ailəyə onun üzvü kimi daxil oldu. İndi on beş yaşın içində idi. Dikkensin qəlbində artıq ona qərribə və ən böyük pak hiss, ehtiras oyanmışdı”*.¹⁷

Bioqrafik romanın III fəslində hər səhər “Pikvik” (“Pickwick”) və “Oliver” (“Oliver”) romanı üzərində işlədiyi bir zamanda ədibin ilk övladının – Çarlz deyə öz adı qoyulduğu oğlunun dünyaya gəldiyi nəql edilir. Həmin vaxtlar, günlərin birində Çarlz Dikkens Katerina Dikkens və onun bacısı Meri Hoqartla teatr tamaşasından evə gəlir, baldızı “öz adəti üzrə xoş ovqatla” yuxarı mərtəbədəki yataq otağına qalxanda bərk qara-qışqırıq qoparır. Həmin günün səhəri Meri Hoqart Çarlz Dikkensin qolları üstündə can verir. Piter Akroyd ölüm və sevgi səhnələrinin bir-birinə qol-budaq olduğunu incə təfərrüatı ilə kitabının səhifələrində yenidən canlandırmışdır. Kitabda oxuyuruq: *“Allaha şükürlər olsun ki, o, mənim qollarımın üstündə öldü” – Dikkens keçmiş dostlarından birinə yazırdı – “və ən son nəfəsində o, pıçiltı ilə mənim adımları çəkdi...”*¹⁸

Bu sevgi macərəsinin yadda qalan maraqlı məqamlarından biridir. Çarlz Dikkensin sevdiyi gənc qızın qəbir daşı üzərində “Gənc, gözəl və lütfkar” (“Young, Beautiful, and Good”) sözləri

¹⁷ Ackroyd, P. Dickens: Public Life and Private Passion. / P.Ackroyd. –Published in the United States by Hydra Publishing, – 2003. – p.36

¹⁸ Göstərilən ədəbiyyat, s.45-47

həkk edildi.

Ədibin həyat yolunda onun insanlara olan böyük həyat və insanlıq sevgisi, mərhəməti ölçüyəgəlməzdir. Çarlz Dikkensin qadınlara olan və ürəyindən keçən sevgi işığında gözəlliyi yaxından duyan, ona biganə qala bilməyən yazıçının gizli şıltaqlığı, ehtirası demək olar ki, bütün ailə üzvlərinə mənfi təsir göstərmişdir.

*“Onu (Dikkensi – X.İ.) həmişə “qəribə” adam sanıblar: məktəbli dostları xeyli illər onu bu cür müşahidə ediblər, məsələn o, “həddini aşan gülüzlərə” çox meylli olubdur. Lakin bu, ümumiyyətlə, qeyri-adi və əsəbi şəxsiyyətin yalnız bir cizgisidir”*¹⁹ yazan Piter Akroyd Çarlz Dikkensin yazıçı şəxsiyyəti və manerasının hər detalına aydınlıq gətirmək məqsədi ilə ədibin şəxsi həyatına dair bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmişdir.

Piter Akroydun Uilki Kollinzə həsr etdiyi bioqrafik romanında Çarlz Dikkensin Keyt adlı qızına dair kiçik bir ştrix istər-istəməz yazıçı Uilki Kollinzin *“Ağ paltar geyinmiş qadın”* romanının sərlövhəsinə aydınlıq gətirir. Bioqrafik romandan həmin parçanın tərcüməsinə diqqət yetirək: *“1860-cı ilin iyul ayının ortalarında Çarlz Kollinzin (Çarlz Kollinz, Uilki Kollinzin qardaşı olmuşdur – X.İ.) Dikkensin (yazıçı Çarlz Dikkensin – X.İ.) qızı Keytlə Qəds Hilldə (Qəds Hill toy mərasiminin olduğu məkandır – X.İ.) toyu idi. Məclisdə Uilki Kollinz və onun anası da toya dəvət olunmuş qonaqların arasında idi. Bu, çox da şən bir təntənə deyildi. Dikkens qızının ata evindən canını qurtarmaq üçün ərə getdiyinə inanırdı. O, belə bir şübhəli qənaətdə idi ki, kürəkəni zəif iradəli və yaşı ötmüş bir adamdır. Yəqin ki, buna da əmin idi ki, kürəkəni kişilikdən düşmüş, hətta homoseksualdır. Toy mərasimində söz alıb çıxış eləyənlər belə olmadı və hətta günün axırında Çarlz Dikkensin qızının əynindən çıxarıb tulladığı toy paltarının üstündə yazıçının hönkürtü ilə ağladığını görənlər də olmuşdu”*.²⁰

Doğrudur, Uilki Kollinz bu səhnəni *“Ağ paltar geyinmiş qadın”* romanında əhatəli təsvir etməsə də, elə hesab edirik ki, bu

¹⁹ Ackroyd, P. Dickens: Public Life and Private Passion. / P.Ackroyd. –Published in the United States by Hydra Publishing, – 2003. – s.63

²⁰ Ackroyd, P. Wilkie Collins. / P.Ackroyd. – London: Chatto and Windus, – 2012. – p.89-90

səhnə yazıçını daha çox düşündürən və ağ gəlinlik paltarı geyinmiş bir qızın ümidlərinə çəpər çəkən uğursuz taleyini romanın ümumi adında və ahəngində ifadə etmişdir.

XIX əsr London şəhərinin təzadlarla zəngin həyatını – onun sevincini, ləzzətini, dəhşət və təhlükələrini “fəth edən” yazıçı əsərlərində birbaşa şahidi olduğu həyat hadisələrini qələmə alıb onlara bədii don geyindirmişdir. Bir vaxtlar Çarlz Dikkenslə bir neçə tamaşanın hazırlanmasında əməkdaşlıq edən Uilki Kollinzin imzası sonralar kölgə altına alındı. Hətta bir çox universitet tələbələri də onun yaradıcılığı haqqında təhlil materialının tədris proqramlarından kənarlaşdırıldığını lal sükutla qarşıladı.

İngilis ədəbiyyatında ilk irihəcmli hekayələrini yazan, bir vaxtlar Böyük Britaniya, ABŞ və Avropanın bir çox ölkələrində orijinal təhkiyəsi, yazı üslubu olan sənət yolçusu – Uilki Kollinz haqqında Piter Akroydun yeni bioqrafik romanı bioqrafiya janrının geniş imkanları olduğunu təsdiq edir.

Hazırda Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ingilis yazıçıları haqqında, onlara həsr edilmiş bioqrafik romanlar əsasında bu və ya digər yazıçının həyat və yaradıcılığının əhatəli şəkildə öyrənilməsi xüsusilə vacibdir.

Tədqiqat işinin *Nəticə*sində gəldiyimiz ümumiləşdirmələr aşağıdakı kimidir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq tarixi metod əsasında qeyd etdiyimiz mövzunun müqayisəli araşdırılması ingilis ədəbiyyatı tarixində həyat və yaradıcılıq axtarırlarının daha diqqətlə öyrənilməsinə, eləcə də ədəbiyyat və onun yaradıcıları haqqında müəyyən problemlərin elmi şəkildə dəqiqləşdirmələr aparılmasına imkan yaradır. Bu baxımdan tədqiqat işində gəlinən nəticənin müddəalarını aşağıdakı şəkildə təqdim etməyi məqsədəuyğun hesab edirik:

– İyirminci yüzilliyin son onilliklərində sənədli bioqrafiya ilə bədiiliyin vəhdətini özündə ehtiva edən bioqrafik roman janrı klassik sənət adamlarının sənədlərdə unudulmuş həyat və yaradıcılıq yolunun yenidən bərpası adlandırılı bilər;

– Bioqrafik roman janrı XX əsrin 60, 70, 80, 90-cı illərində, eləcə də yeni minilliyin astanasında postmodernist ədəbiyyatın ideya

və nəzəriyyələrindən yan ötüşməmiş, keçmiş tarixin müasir mərhələyə ərməğan etdiyi uğur və nailiyyətlər fonunda onun yaradıcı şəxsiyyətlərinin klassik sənət əsərlərinin dəyərləri fəvqündə özünün yeni tipini yaratmışdır;

– Piter Akroydun “Çoser. Qısa ömürlər” bioqrafik romanında ingilis poeziyasının banisi kimi dəyərləndirilən Cefri Çoser yazıçının oxucuya təqdim etdiyi “ingilisçiliyin” ən bariz ifadəsi sayıla bilər. Klassik sənətkarın “ingilisçiliyin”in parlaq mücəssəməsini yaradan məşhur “Kənterberi hekayələri” bütövlükdə “ingilisçilik epik poeması”dır;

– Piter Akroydun 546 səhifəlik “Şekspir: Bioqrafiya” romanında Britaniyanın İntibah dövrü ədəbiyyatının aparıcı söz ustası Uilyam Şekspirin bioqraf yazıçı intuisiyası və təsəvvürü ilə qol-budaq olan arxiv sənədləri və onun müasirlərinin rəyi, memuarları əsasında ingilis ədəbiyyatı tarixində yeni Uilyam Şekspir obrazının yaradıldığını söyləmək mümkündür. Müəllifin adını qeyd etdiyimiz romanı Şekspir ədəbi irsinin düzgün qiymətləndirilməsində etibarlı mənbə rolunu oynaya bilər.

– Bioqraf yazıçının “Venesiya. Saf şəhər” romanında Qərb və Şərqlin iqtisadi, siyasi, mədəni və ədəbi əlaqələrində mühüm yeri olan Venesiya Qərb, o cümlədən Azərbaycanın tarixi, iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrinin ədəbiyyata gətirilmiş yeni bədii obrazıdır.

– Piter Akroydun “Dikkens: açıq-aşkar həyatı və gizli ehtirası”, eləcə də “Uilki Kollinz” bioqrafik romanları ingilis kraliçası Viktoriyanın hakimiyyəti dövründə (1832-1901) tənqidi realizmin tanınmış yazıçıları Çarlz Dikkens və Uilki Kollinzin həyat və yaradıcılığına dair çox da məlum olmayan mətləb və problemlərin bədii təqdimatı, bioqrafik romanların ədəbiyyatın öyrənilməsində və tədqiqində etibarlı mənbə olduğunu təcəssüm etdirir.

– Azərbaycan mədəni və ədəbi mühitinin, intellektual çevrəsinin adamları, eləcə də Respublikamızın ali məktəblərində dünya, o cümlədən Böyük Britaniya ədəbiyyatının tədrisində bioqrafik roman və ona həsr edilmiş araşdırmalardan istifadə edib bəhrələnmək faydalıdır. Belə ki, bioqrafik romanların üstünlüyü, hər şeydən əvvəl, tarixi romanlardan fərqli olaraq uydurma və həqiqətin vəhdətindən daha çox reallıqlara əsaslanır. Bədii sənət nümunəsi

kimi dövrün populyar sənət əsərinə çevrilən bioqrafik romanlar keçmişin müasir dövrdən gələcəyə ərməğan edilən “mənəvi körpü” rolunu oynayır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində əksini tapmışdır:

1. Britaniya ədəbiyyatında bioqrafiya janrı: yaranması və inkişaf mərhələləri // – Bakı: ADU, Dil və ədəbiyyat, – 2012. № 1, – s.172-176
2. Биографический жанр в английской литературе XX века (на материале романа-биографии Питера Акройда «Лондон») // – Симферополь: Ученые записки Таврического Национального Университета им. В.И.Вернадского. Филология. Социальные коммуникации, – том 26 (65), – ч.1. – 2013. № 1, – с. 130-136
3. Piter Akroydun “Uilki Kollinz” bioqrafik romanında psixoloji və analitik yanaşma // – Bakı: BSU, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2013. №3, – s.119-122
4. Bioqrafik romanın ədəbiyyatşünaslığı zənginləşdirmək imkanları // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2013. № 4(88), – s.153-155
5. Piter Akroydun “Venesiya. Saf şəhər” bioqrafik romanında tarixi, sosial və ədəbi gerçəkliyin bədii təcəssümü // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika Elmi Konfransının materialları: [2 cilddə]. – Bakı: – 19-20 dekabr, c. II. – 2013. – s.191-193
6. Bioqrafiya janrının tarixi təşəkkülü və səciyyəvi xüsusiyyətlərinə dair // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq elmi konfransı. – Bakı: – 26-27 aprel, – 2013. – s.546-547
7. Bioqrafiya janrının bəzi xüsusiyyətləri haqqında (Piter Akroydun “Şekspir: Bioqrafiya” kitabının materialları əsasında) // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika Elmi Konfransının materialları: [2 cilddə]. – Bakı, – c.II. – 2013. – s.57-58

8. Some Facts and Problems Connected with the Biography of William Shakespeare // – Вестник Московского Государственного Университета. Научный журнал. Серия 9. Филология. – Москва: Изд-во Московского Государственного Университета, – 2014. №5 (11). – с.110-118
9. Piter Akroyd və müasir bioqrafik roman (klassik sənət adamlarının bioqrafik romanda yeri məsələsi) // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr edilmiş Gənc tədqiqatçıların II Beynəlxalq elmi konfransı. – Bakı, 18-19 aprel, – 2014. – s. 398
10. Çarlz Dikkensin bioqrafik obrazı (Piter Akroydun “Dikkens: açıq-aşkar həyatı və gizli ehtirası” romanı əsasında) // – Bakı: BSU, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. – 2015. №2, – s.100-104
11. The Novel “Chaucer. Brief Lives” by Peter Ackroyd in Biographical and Historical Context // Збірник наукових праць (за матеріалами XIX Міжнародної науково-практичної конференції 30-31 грудня 2019 року). Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика в сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць, – Монреаль: СРМ «ASF», – 2019. – с.34-36

Dissertasiyanın müdafiəsi 31 may 2021-ci il tarixində saat 14⁰⁰ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "29" aprel 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: _____

Kağızın formatı: _____

Həcm: 38732 işarə

Tiraj: 100 nüsxə